

Чукаєва Ірина Костянтинівна

*доктор економічних наук,
головний науковий співробітник відділу розвитку
виробничої інфраструктури*

ДП «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

Чукаева Ирина Константиновна

*доктор экономических наук,
главный научный сотрудник отдела развития
производственной инфраструктуры*

ГП «Институт экономики и прогнозирования НАН Украины»

Chukaeva Irina

*Doctor of Economics, Chief Research Fellow,
Development Department Production infrastructure
«Institute of Economics and Forecasting
National Academy of Sciences of Ukraine»*

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВУГЛЕВОДНЕВОГО СЕКТОРА УКРАЇНИ

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ УГЛЕВОДОРОДНОГО СЕКТОРА УКРАИНЫ

INSTITUTIONAL FEATURES OF THE FUNCTIONING OF THE HYDROCARBON SECTOR OF UKRAINE

Анотація. У статті проаналізовано досвід провідних індустріально-розвинених країн щодо формування інституційної системи в сфері надрокористування. Розглянуто інституціональні особливості функціонування вуглеводневого сектору України в умовах економічної трансформації.

Ключові слова: світовий досвід, інституціональні особливості, надрокористування, вуглеводні.

Аннотация. В статье проанализирован опыт ведущих индустриально развитых стран по формированию институциональной системы в сфере недропользования. Рассмотрены институциональные особенности функционирования углеводородного сектора Украины в условиях экономической трансформации

Ключевые слова: мировой опыт, институциональные особенности, недропользование, углеводороды.

Summary. The article analyzes the experience of leading industrialized countries in the formation of an institutional system in the field of subsoil use. The article examines the institutional features of the functioning of the hydrocarbon sector of Ukraine under the conditions of economic transformation

Key words: World experience, institutional features, subsoil use, hydrocarbons.

Постановка проблеми. Стійке функціонування такої вельми складної виробничо-економічної системи, як система забезпечення вуглеводнями, залежить від того, наскільки повною і ефективною є сукупність інститутів, які забезпечують її діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою аналізу і розгляду проблем реформування систем забезпечення вуглеводнями є теорія економічних інститутів. Основи цієї теорії розроблені такими дослідниками, як У. Гамільтон, Т. Верлен, Дж. Р. Коммонс, Р. Коуз, О. Уільямсон, Д. Норт,

Дж. Ходсон, М. Олсон, П. Мюррел, Е. Остр, В. Каспер, Дж. Кемпбелл і ряд інших.

У той же час, питання інституціональних особливостей розвитку системи вуглеводнів України в сучасних економічних умовах потребують додаткових досліджень.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз основних інституціональних особливостей системи забезпечення вуглеводнями України, що дасть можливість визначити напрямки підвищення ефективності її діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характерна особливість мінерально-сировинного сектора полягає в тому, що ресурси надр перебувають у державній власності, в той час як основні активи, що розташовані на поверхні, є в більшості випадків власністю акціонерів тих компаній, які володіють правом користування конкретними ділянками надр.

Досвід провідних індустріально-розвинених країн, які є одночасно великими надрокористувачами (Австралія, Великобританія, Канада, Норвегія, США) свідчить про те, що ліберальна система інститутів у сфері відносин власності, що регулює використання звичайних активів, доповнюється розгалуженою системою норм, правил і процедур, які досить жорстко регламентують використання ресурсів надр.

Тим самим держава забезпечує не тільки захист своїх прав як власника ресурсів надр, але також формує умови і передумови доцільної з точки зору суспільних інтересів динаміки освоєння і використання не відновлювальних корисних копалин.

Сучасна ситуація у сфері надрокористування в Україні, є ілюстрацією того, до чого може привести і приводить неповнота системи як базових, так і комплементарних інститутів, що визначають норми, правила і процедури залучення ресурсів надр в господарський обіг.

Неповнота системи базових і комплементарних інститутів, які визначають процес освоєння і використання ресурсів вуглеводневої сировини, привели до того, що в Україні склалася надзвичайно м'які інституційні умови. Сукупність норм, правил і процедур (а, отже, і притаманна їм організаційна структура) дозволяють надрокористувачам розраховувати не тільки на виживання, а й на отримання стабільно високого і стійкого прибутку (незважаючи на об'єктивно несприятливі умови, які складаються в процесах відтворення в мінерально-сировинному секторі економіки).

М'які інституційні умови призводять до формування м'яких бюджетних обмежень (тобто конкретних «способів порятунку і забезпечення життєздатності підприємств», що забезпечують успішне функціонування переважній більшості компаній-надрокористувачів [1].

Для світової практики характерно те, що по мірі набуття навичок і досвіду застосування тих чи інших правил і процедур у сфері регулювання вуглеводневих операцій, останні у все більшій мірі формуються не на основі вказівок прямої дії, а на основі узагальнення і поширення прецедентів «кращої практики».

Тим самим, інституціональна система (або ресурсний режим) еволюціонує не тільки по мірі зміни характеристик активів (особливо з переходом ресурсовидобувних провінцій в стадію зрілості по мірі виснаження запасів корисних копалин), але також і по мірі накопичення досвіду і формування стійких «специфічних знань організації».

До числа принципів особливостей інституціональних систем (або ресурсних режимів), пов'язаних з освоєнням і використанням мінерально-сировинних ресурсів, в розвинених індустріальних країнах слід віднести [2]:

- домінування критеріїв соціально-економічної ефективності при визначенні напрямків залучення в господарський обіг ресурсів вуглеводневої сировини (не завжди держава, як власник надр, орієнтується на чисто комерційні критерії ефективності);
- наявність обмежень застосування чисто ринкових процедур і механізмів для досягнення необхідної ефективності освоєння і використання ресурсів вуглеводневої сировини;
- наявність норм і правил, що регламентують технічні та геологічні аспекти освоєння і використання ресурсів вуглеводневої сировини (в Канаді, наприклад, «Правила з нафтогазового буріння» і «Правила по видобутку і раціонального використання запасів нафти і газу» містять детальний опис вимог у відповідних областях технічного регулювання);
- ясність і несуперечливість правил і процедур, які визначають особливості освоєння та залучення в господарський обіг природних ресурсів;
- наявність розгалуженої системи процедур, які забезпечують вирішення проблеми соціального вибору (механізми реалізації, які, як правило, представляють різні форми і способи участі у вирішенні конфліктних ситуацій не тільки представників органів влади та надрокористувачів, а й громадських рухів і організацій);
- регулювання відносин між державою і надрокористувачем на основі норм цивільного права;
- стабільність умов надання прав на користування надрами.

В Україні почали вестися роботи по формуванню нової інституціональної системи в сфері надрокористування. Крім нормативних і правових актів в сфері надрокористування до елементів даної системи, безумовно, слід віднести великий блок законодавчих актів з питань роздержавлення і приватизації в ресурсо-експлуатуючих галузях, з проблем оподаткування

та ціноутворення, а також з питань регулювання окремих (особливо тих, що мають природно-монопольний характер) видів діяльності.

До числа найважливіших особливостей інституційного середовища у вуглеводневому секторі економіки України в умовах трансформації політичної, економічної і соціальної системи слід віднести:

- відсутність пріоритетів і явної спрямованості щодо змін інституціональної системи;
- слабкий взаємозв'язок і взаємозалежність різних розділів інституціональної системи, наприклад, розділу, пов'язаного з формуванням правил і стандартів користування надрами, і розділу, пов'язаного з роздержавленням (приватизацією) активів нафтовидобувних компаній, а також формуванням принципів і правил у сфері оподаткування;
- недостатня увага до питань вирішення конфліктних ситуацій, забезпечення прийняття соціально і суспільно орієнтованих рішень в сфері надрокористування;
- фіскальну орієнтацію основного розділу правил, пов'язаних з регулюванням діяльності надрокористувачів (отримання, по можливості, найбільших надходжень до державного бюджету), що привело (і приводить) до орієнтації не на досягнення соціально-обумовлених темпів відбору запасів, а до орієнтації на досягнення максимально можливих комерційно обумовлених темпів освоєння і розробки родовищ вуглеводнів;
- відсутність тісної взаємозумовленості не тільки різних розділів інституціональної системи, а й відсутність взаємозв'язку в рамках цих розділів.

При формуванні системи інститутів, що забезпечують функціонування системи надрокористування при переході від системи централізованого планування і управління до системи, заснованої на переважній дії ринкових сил і регуляторів, особливе значення має облік системно-специфічних особливостей активів мінерально-сировинного сектора.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Процес формування інституціональної системи у вуглеводневому секторі значною мірою здійснюється на спонтанній основі під впливом домінуючих груп акторів (перш за все, тих, які представляють інтереси великих фінансово-промислових конгломератів, що мають інтереси і в мінерально-сировинному секторі). Значна частина компаній, які були створені в процесі реформування і приватизації активів нафтового сектора України, отримала можливість практично вільного розпорядження тим природно-ресурсним потенціалом, який був наданий їм в процесі переоформлення прав на користування надрами (на родовищах, які розроблялися раніше), а також за підсумками конкурсів (аукціонів) на право користування надрами на нових ділянках надр.

У подальшому слід проводити наукові розвідки, спрямовані на побудову такого інституціонального середовища у вуглеводневому секторі України, яке буде характеризуватися не тільки ефективними процедурами, орієнтованими на вирішення соціально-економічних проблем, але також і ефективними правилами користування природними ресурсами.

Література

1. Корнаи Я., Маскин Э., Ролан Ж. Осмысливая феномен мягких бюджетных ограничений / Я. Корнаи, Э. Маскин, Ж. Ролан // Вопросы экономики». — 2010. — № 11. — С. 7–33.
2. Ковалко О.М. Інноваційні стратегії розвитку нафтогазових компаній у контексті глобалізації: порівняльний аналіз інституційних змін / О.М. Ковалко, О.О. Лапко // Вісник Тернопільської академії народного господарства. — 2010. — № 18. — С. 90–95.

References

1. Kornai, Ya., Maskin, E., Rolan, Zh. (2010). Osmyslivaya fenomen myagkikh byudzhetsykh ograniicheniy, Voprosy ekonomiki, vol. № 11, pp. 7–33.
2. Kovalko, O.M. Lapko, O.O (2010), «Innovative strategies of development of naftogazovykh companies in the context of globalization: comparative analysis of instituciynykh changes», Visnyk Ternopil's'koi akademii narodnoho hospodarstva, vol. 18, pp. 90–95.